

De (on)wetenschappelijkheid van de psychoanalyse

door J. Cambien

Inleiding

Ook al zou God nog niet helemaal dood zijn en slechts de kanker hebben, zoals een Nederlands romancier (Reve) het ergens stelt, toch lijkt de 'Wetenschap', gezien de absolute waardering die ze in onze Westerse samenleving geniet, goed en wel als zijn opvolger gekroond. Maar, zoals dit het geval was met zijn Ascendant, is het bepaald niet eenvoudig deze nieuwe 'godheid' hetzij substantieel, hetzij via de toe te kennen attributen te definiëren. Dit wordt al te makkelijk vergeten wanneer iets het predicaat 'onwetenschappelijk' wordt toebedacht. De psychoanalyse is vaak slachtoffer van een dergelijk laatdunkend oordeel. Meestal is dit oordeel dan gebaseerd op de overtuiging dat de wetenschap gekarakteriseerd wordt door het kunnen vastleggen van kwantitatieve wetmatigheden, het kunnen maken van strikt deterministische voorspellingen of het verrichten van systematische metingen. Deze opvatting wordt door de matematicus-wetenschapsfilosoof Roelants (in: Kwant & Ysseling, 1977, p. 15) tot de simplistische gerekend.

In deze tekst willen we de vraag, of de psychoanalyse al dan niet aanspraak kan maken op het statuut van een wetenschappelijke discipline, op een niet simplistische wijze proberen te beantwoorden. We willen de vraag problematiseren, door erover na te denken vanuit een aantal belangrijke moderne wetenschapsfilosofische perspectieven.

De psychoanalyse kan begrepen worden als een bepaald discours (Kwant, e.a. 1977, p. 76), dat omwille van zijn complexiteit onoverzichtelijk heten kan. Daarom zullen we bij onze reflectie voortdurend slechts een fragment van dit discours voor ogen kunnen houden. We selecteerden hiertoe Freud's 'Traumdeutung', waarvan wel zonder verder betoog kan worden gesteld dat dit in het psychoanalytisch discours een dominante rol speelt. Wanneer, in deze tekst, bepaalde conclusies over 'Die Traumdeutung' (Freud, 1900) gegeneraliseerd worden, is dit logisch beschouwd foutief.

Wat kan gelden voor 'Die Traumdeutung' hoeft immers nog niet te gelden voor b.v. 'Die Zukunft einer Illusion', Lacan's 'Ecrits' of publikaties over de 'prenatale analyse'. Hier en daar zullen dan ook reserves geformuleerd moeten worden aangaande de conclusies, doch overigens menen we dat, alhoewel sommige veralgemeningen formeel-logisch misschien niet altijd geldig zijn, ze toch consistent zijn met de basisintentie van ons betoog, nl. dat het niet opgaat – zoals zo vaak gebeurt – de psychoanalyse zonder meer onwetenschappelijk te noemen.

Corpus

I. *Het inductivisme*

In deze opvatting neemt men aan dat wetenschappelijke kennis bestaat in de abstraherende veralgemening van bijzondere en nauwkeurige waarnemingen (Kwant e.a., 1977, p. 17). Gezien deze opvatting in zijn naïviteit lang achterhaald is, en slechts een 'theatrale illusie', gecreëerd door 'wetenschapsbeoefenaars', wanneer ze hun wetenschap aan het 'publiek' voorstellen (Medawar, 1969), zullen we er hier niet bij stilstaan. Overigens zou er geen reden zijn om Freud's 'Traumdeutung' vanuit deze opvatting als onwetenschappelijk ter zijde te schuiven. Freud beweert immers dat b.v. zijn centrale stelling, dat elke droom in wezen 'eine Wunscherfüllung' is, resulteerde uit de grondige studie van een groot aantal dromen. De 'demonstratie' van deze stelling verloopt ten andere ook grosso modo volgens dit inductivistische schema.

Vanuit een inductivistisch standpunt is het wel onbegrijpelijk dat niemand vóór Freud uit de nauwkeurige observatie van dromen afgeleid had dat ze essentieel wensvervullingen zijn. Freud zelf heeft zich hier dan ook over verwonderd.

II. *Het logisch-empirisme*

In deze wetenschapsopvatting worden twee soorten proposities getolereerd als wetenschappelijk, nl. enerzijds tautologische uitspraken en anderzijds uitspraken, die verifieerbaar, principieel verifieerbaar of principieel confirmeerbaar zijn door directe waarneming. Andere uitspraken behoren tot het domein der metafysica en zijn zinloos (Kwant e.a., 1977, p. 111; Koningsveld, 1976, p. 23-57; Nuchelmans, 1971, p. 139).

De meeste wetenschapsmensen die leek zijn in de wetenschapsfilosofie huldigen min of meer expliciet deze opvatting (Koningsveld, p. 29). De roemrucht scherpe kritiek van Eysenck (1972, 1975) op de psychoanalyse wortelt o.i. ook in deze opvatting.

Eysenck (1972, p. 201-215) stelt immers dat de psychoanalyse niet wetenschappelijk is omdat ze *niet berust op feiten en streng logisch en statistisch redeneren*, omdat analytici de *resultaten* van hun behandeling *niet kunnen aantonen*, de theorie herinterpreteren als de *feiten* de theorie niet *bevestigen*, ze alleen kunnen verklaren en niet voorspellen, vanuit hun theorie *vooringenomen* zijn bij de *waarneming*, hun conclusies overgeneraliseren en hun hypothesen for-

muleren in niet weerlegbare vorm.

Deze kritiek van Eysenck heeft analytici zoals Malan (1976, 1979), Sifneos (1972) en Shapiro (1980) aangespoord tot het leveren van 'wetenschappelijke bewijzen' van het effect van analytische psychotherapie. De relevantie van dergelijk onderzoek is vaak beperkt omdat de auteurs zich in een empiristische dwangbuis laten wringen. Een aan dit soort research voorafgaande verkenning van andere wetenschapstheoretische perspectieven zou wellicht bevrijdend zijn geweest en geleid hebben tot een andere 'outcome'. Het tot op zekere hoogte naïef logisch-empirisme is immers achterhaald te noemen sinds het werk van de filosofen, die verderop worden besproken.

Maar als men Eysenck's wetenschapsopvatting niet betwist, heeft Eysenck dan gelijk? Dan nog gaan zijn beweringen niet zonder meer op. Fisher en Greenberg (1977) b.v. contesteren Eysenck's epistemologische basis niet, maar zij komen tot een tegengestelde conclusie:

'In short we are impressed with the match between observed data and a paramount area of Freud's thinking' (Fisher & Greenberg, 1977, p. 240). Deze auteurs verklaren zelfs enigszins provocerend dat geen andere persoonlijkheidstheorie of ontwikkelingstheorie en met name zeker niet die van Eysenck(!) of Piaget kan refereren naar een dergelijke hoeveelheid 'wetenschappelijke evidentie' (Fisher & Greenberg, 1977, p. 236).

Deze conclusies berusten op een overzicht van de beschikbare 'wetenschappelijke' – hier synoniem met 'experimenteel-psychologische' – data in verband met enkele belangrijke theoretische gezichtspunten in de psychoanalyse. Meer bepaald worden hoofdstukken gewijd aan de droomtheorie, de theorie van de persoonlijkheid (met name de opvattingen over orale en anale karakterstructuren), de oedipale dynamiek en haar consequenties, de oorzaak van homoseksualiteit, en tenslotte het theorema dat paranoia dient begrepen als een projectieve afweer van homoseksuele impulsen. In elk hoofdstuk wordt een indrukwekkende reeks studies aangehaald waaruit blijkt dat uit Freud's theorieën heel wat a priori onwaarschijnlijke predicties kunnen gedistilleerd worden die toetsing weerstaan. Het citeren van de vele studies zou ons te ver leiden. Als illustratie – die een idee geeft van de aard van het gerefereerde materiaal – vermelden we een studie van Noblin (1962), die de voorspelling confirmeerde, dat anale karakters beter met muntstukken en orale karakters beter met voedsel konden bekrachtigd worden.

Kline (1972), die evenmin het uitgangspunt betwist, kwam na een gelijkaardig overzicht enkele jaren vroeger tot een gelijkluidende slotsom.

Wat de droomtheorie betreft, die we hier in de focus proberen te houden, besluiten deze auteurs evenmin tot 'onwetenschappelijkheid'. Kline (1972, p. 226) meent meer bepaald dat Freud's opvattingen over de seksuele symboliek van dromen ondersteund worden door zeer divers experimenteel psychologisch onderzoek

en hij meent dat bepaalde gegevens uit de research over 'REM-sleep' compatiebel zijn met Freud's beschrijving van het primair proces denken (Kline, 1972, p. 248, 259). Fisher & Greenberg (1977) distilleerden uit de Freudiaanse droomtheorie drie stellingen, nl. dat niet de manifeste maar de latente inhoud de belangrijke informatie bevat, dat de droom een ventiefunctie heeft voor driften en impulsen en dat de droom beschermt tegen het ontwaken door storende externe of interne stimuli. Ze menen dat enkel de tweede stelling in het licht van de beschikbare 'wetenschappelijke' data kan beantwoord worden op een manier die Freud's visie niet tegensprekt. Er zijn voldoende voorstellingen dat REM-sleep deprivatie leidt tot psychische stoornissen en dat psychische stress weerspiegeld wordt in de droomwereld, wat congruent is met Freud's beweringen (Fisher & Greenberg, 1977, p. 62-63). De derde stelling moet volgens Fisher & Greenberg (1977, p. 63-64) zonder aarzelen worden verworpen daar de REM-sleep episoden voorkomen in functie van een biologisch ritme en niet verwekt worden door externe stimuli. Overigens ontwaakt men juist gemakkelijk tijdens de REM fase. Freud heeft dus ten onrechte beweerd dat de droom ons behoedt voor ontwaken. Wat de eerste stelling betreft, menen de auteurs dat in tegenstelling tot Freud's overtuiging ook de manifeste droom belangrijke informatie bevat over het onbewuste. Om dit te staven wijzen de auteurs op een aantal studies die dit zowel rechtstreeks als onrechtstreeks aantonen. De eerste betreffen positieve correlaties tussen de analyses van dromen door een aantal beoordelaars, die al dan niet over het associatiemateriaal beschikken. De laatste betreffen positieve correlaties tussen de manifeste droominhoud en gegevens bekomen via projectieve testen (Fisher & Greenberg, 1977, p. 31-36; 46).

Tenslotte resumeren we nog enkele beschouwingen van deze auteurs in verband met de vraag naar de therapeutische resultaten van de psychoanalyse. Zowel Kline (1972, p. 310 e.v.) als Fisher & Greenberg (1977, p. 411-413) concluderen dat Eysenck inderdaad terecht heeft beweerd dat er geen bewijzen zijn voor de superioriteit van de psychoanalyse in vergelijking met andere vormen van psychotherapie. Verwijzend naar een artikel van Rosenzweig (1954), stelt Kline (1972) dat Eysenck's bewering dat psychoanalyse niet alleen niet effectief zou zijn, maar ook schadelijker dan helemaal geen therapie en dit des te meer naar gelang de 'therapie' langer duurt, daarom nog niet voor waar moet worden aangenomen. Eysenck's definitie van 'psychoneurosis' zou immers nogal slordig zijn en de statistische verwerking van de gegevens dubieus. Bovendien zou de referentiegroep van zogenaamd onbehandelde patiënten in vergelijking met de 'experimentele groep' (patiënten in analyse) minder 'ziek' geweest zijn, volgens onvergelykbare criteria als al dan niet verbeterd beoordeeld zijn en tenslotte niet helemaal terecht als onbehandeld beschouwd zijn. Fisher & Greenberg (1977) wijten het gebrek aan bewijzen voor de superioriteit (of desgevallend de inferioriteit) van de psychoanalytische behandeling aan de vaagheid en ongelijksoortigheid van de klinische

praktijk, die is uitgemond in een totaal amorf research literatuur. Zij vermoeden verder dat de psychoanalyse inboet aan effectiviteit indien men te sterk houdt aan het principe van de analytische neutraliteit, waardoor immers ook mogelijke positieve invloeden van de analyticus worden geneutraliseerd. Dit zou een bijkomende reden zijn die moet verklaren waarom de resultaten van de analyse nog niet in sprekende cijfers kunnen worden uitgedrukt.

Een vergelijkend evalueren van het door Eysenck enerzijds en door Fisher & Greenberg en Kline anderzijds aangevoerd 'bewijsmateriaal' lijkt – hoewel de laatsten meer overtuigen – eerder overbodig. De conclusies van beiden verliezen immers veel van hun 'significantie' als men hun wetenschapsfilosofisch uitgangspunt op de helling plaatst, wat, zoals reeds aangekondigd, gebeurt door de nog te bespreken auteurs. We volstaan hier met de vaststelling dat, zelfs wanneer men een 'klassieke' wetenschapsopvatting huldigt, men niet zo maar kan beweren dat Freud's theorieën (waaronder de droomtheorie) wetenschappelijke grond missen. Een kritiek à la Eysenck, die in professionele kringen dikwijls wordt gehoord, is dus niet zó gefundeerd.

III. *Het kritisch rationalisme – Popper*

Popper's opvattingen zijn in ruimer kringen bekend. Hier, weerom vereenvoudigd, kunnen we stellen dat Popper hetgeen niet openstaat voor kritiek ipso facto als onwetenschappelijk beschouwt. Om wetenschappelijk te heten moeten hypothesen en theorieën falsificeerbaar zijn, t.t.z. geformuleerd zijn in een principieel weerlegbare vorm (Kwant e.a., 1977, p. 19 e.v., Koningsveld, 1976, p. 92 e.v., Magee, 1974, p. 43 e.v., Popper, 1972 a en b).

Popper (1972b, p. 34-38) meent dat het werk van Freud niet tot de wetenschap behoort maar tot de metafysica, tot de primitieve mythen en dat het slechts als wetenschap 'poseert', omdat men in de psychoanalyse steeds bezwijkt voor de verleiding om de theorie te beschermen door conventionele strategieën (b.v. invoeren van ad hoc hypothesen, herformuleren van definities, scepsis uiten betreffende de betrouwbaarheid van de waarneming) of met andere woorden omdat in de psychoanalyse geen falsificatieprincipe wordt gehanteerd (Popper 1972a, p. 82; Popper 1972b, p. 38).

Bij het evalueren van de wetenschappelijkheid van de psychoanalyse aan de hand van Popper's criteria moet rekening gehouden worden met een zeker halo-effect. Popper ontwikkelde zijn afbakeningscriterium, om wetenschap van niet-wetenschap te onderscheiden, o.m. juist vanuit een reflectie over de psychoanalyse: 'My problem perhaps first took the form: What is wrong with Marxism, psychoanalysis and individual psychology' (Popper, 1972b, p. 34). Als Popper de psychoanalyse als onwetenschappelijk beoordeelt, dan is dit aan de hand van een minstens tot op zekere hoogte ad hoc criterium gebeurd. Verder hebben auteurs als Lakatos (1970, p. 88, 131 – v.n. 329-330), Feyerabend (1975, p. 93 e.v.) en Kuhn (1970, p. 146 e.v.) aangetoond dat ook wetenschappen, waarvan de wetenschappelijkheid boven alle verdenking verheven is, niet

aan Popper's criteria voldoen. Anekdotisch kan dit geïllustreerd worden door het citeren van een fragment uit een interview met Einstein. Het falsificeert Popper's bewering dat Einstein zijn theorie zou verworpen hebben als Eddington zijn onwaarschijnlijke voorspelling (dat het licht beïnvloed wordt door de zwaartekracht) niet door waarnemingen had kunnen bevestigen (Popper 1972b, p. 36): 'Later, when Einstein was asked what he would have concluded if no bending had been detected he replied: "Then I would have been sorry for the dear Lord – the theory is correct"'. (Time, 1979 February 19th, p. 40).

Maar moet men overigens, als men Popper's criteria kritiekloos hanteert, met Popper wel besluiten dat de psychoanalyse onwetenschappelijk is? Of is het oordeel van Popper zelf slechts een 'magister dixit', doch niet het enig mogelijke, noch juiste oordeel vanuit dit perspectief? Popper's bekendheid met de psychoanalyse lijkt immers maar van een bedenkelijk niveau als men hem in een dialoog met de neurofysioloog Eccles hoort verklaren: 'What you suggest almost involves the hypothesis that the dream has a healing function, and that this function consists of purging the memory of unneeded or unwanted material that has so to speak, accumulated. I think this idea could be used in a kind of anti-Freudian theory of dreams'. (Popper & Eccles, 1977, p. 496).

We laten twee bedenkingen volgen die op zijn minst vraagtekens doen rijzen achter Popper's conclusies betreffende de psychoanalyse. Eerst wilden we er op wijzen dat in de reeds vermelde overzichten van Kline en van Fisher & Greenberg verscheidene van Freud's stellingen en beweringen als weerlegd worden beschouwd. Dit is toch alleen denkbaar indien ze falsifieerbaar of althans principieel falsifieerbaar zijn. Een tweede bedenking betreft de lectuur van 'Die Traumdeutung', waarnaar we reeds herhaald refereerden. In 'Die Traumdeutung' is de centrale stelling dat alle dromen in essentie wensvervullingen zijn. Een dergelijke bewering lijkt onwaarschijnlijk en dus vanuit Popperiaans perspectief valabel. De kernvraag wordt, of deze stelling nu verdedigd wordt met allerhande auxiliaire hypothesen ad hoc – zoals Popper beweert. Op het eerste gezicht schijnt dit inderdaad zo, daar Freud bij elke uitzondering op de stelling dat dromen wensvervullingen zijn, eraan herinnert dat deze regel de *latente* droom geldt; dit vindt men terug in verschillende formuleringen zoals o.m. dat het wensvervullend karakter slechts achterhaald kan worden door *analyse* van de droom, dat de wens behoort tot een *onbewust* systeem, dat het wensvervullend karakter *gemaskeerd* wordt door de censurerende instantie of door de noodzaak van een energieoverdracht op voorbewust materiaal (Freud, 1900, p. 454 en 121; 472-473, 448-460). Nauwgezette lectuur leert echter dat de 'hulphypothese' over de latente inhoud eigenlijk slechts de 'basishypothese reflecteert' omdat beiden gededuceerd zijn uit een hypothetisch model van het psychisch apparaat.

Freud gaat er immers van uit dat in het psychisch functioneren twee niveaus onderscheiden kunnen worden, waarvan het meest

archaïsche functioneert volgens de modus van de onmiddellijke ontlading van overvloedige energie en waarvan op een minder archaïsch niveau de energie eerst 'gebonden' wordt en pas na een complexe overdracht wordt ontladen. Als men weet dat dromen volgens Freud manifestaties zijn van dit archaïsch niveau in de psyche, die echter bewerkt worden door een secundair proces op het minder archaïsch niveau, dan begrijpt men dat Freud 'in één adem' zegt dat dromen essentieel wensvervullingen (d.i. ontlading van overvloedige energie) zijn en dat dit eigenlijk alleen slaat op de latente droominhoud, d.i. wat gecamoufleerd wordt door dit secundair proces. De 'latentie-hypothese' is dus met andere woorden geen ad hoc hypothese ter bescherming van de basisstelling (dromen vervullen wensen) doch slechts een andere belichting op of een andere formulering van hetzelfde. Het probleem, of Freud's formuleringen niet al te metaforisch zijn, en daarom een verwarrend karakter hebben, zullen we hier niet behandelen. Geïnteresseerden kunnen hiervoor de studie van Pribram & Mc Gill (1976) lezen.

Besluiten wij het Popperiaans perspectief door deze discussie als volgt samen te vatten: Volgens Popper beantwoordt de psychoanalyse niet aan de criteria om een wetenschap te kunnen heten. We poogden het mogelijk misleidend karakter van zijn oordeel te illustreren door te wijzen op het bestaan van 'experimentele falsificaties' en door het toetsen van Popper's beweringen aan de hand van een fundamentele tekst van de psychoanalyse.

IV. Kuhn

Kuhn is voor velen een min of meer bekende figuur, die door zijn werk voor een paradigmatische omschakeling heeft gezorgd in het domein van de wetenschapsfilosofie. Volgens Kuhn (1970, p. 2, 44 en 160) kan men niet uitmaken of iets wetenschappelijk is op basis van de gebruikte methode (b.v. het respecteren van een falsificatiebeginsel!) of op basis van enige definitie van de wetenschap. De vraag naar de wetenschappelijkheid is de vraag naar de aanwezigheid van een paradigma. De aanwezigheid van een paradigma betekent dat een bepaalde discipline tot 'wetenschappelijke rijpheid' is gekomen, met andere woorden niet meer in een voorwetenschappelijk stadium vertoeft (Kuhn, 1970, p. 160 e.v.).

Men kan een paradigma definiëren door zijn kenmerken en door het effect van de aanvaarding ervan. Een paradigma wordt gekenmerkt door een 'spectaculair karakter', waardoor een stabiele groep aanhangers wordt gewonnen ten nadele van concurrerende wijzen van onderzoek, en door 'plasticiteit', t.t.z. het openlaten van allerlei problemen ter oplossing (Kwant, e.a., 1977, p. 22). Het effect van de aanvaarding van een paradigma binnen een bepaalde discipline bestaat erin dat in deze discipline voortdurend (een in zekere zin illusoire) vooruitgang wordt geboekt. Deze vooruitgang wordt o.m. verklaard door: de afwezigheid van competitieve scholen; het bevrijd zijn van de nood om steeds opnieuw de fundamentele principes in vraag te stellen, waardoor men zich exclusief kan

toeleggen op de oplossing van subtiele esoterische 'puzzels'; en tenslotte bepaalde aspecten van het professioneel leven, zoals 'insulatie' t.o.v. het lekenpubliek, probleemselectie in functie van oplosbaarheid in plaats van in functie van de sociale urgentie van de oplossing en opleiding via niet controversiële tekstboeken in plaats van via confrontatie met originele, competitieve oplossingsmodellen (Kuhn, 1970, p. 163-166).

De vraag, of de psychoanalyse wetenschappelijk is, wordt dus vanuit dit perspectief de vraag of er een paradigmatische verwezenlijking aan te wijzen is en of men in de psychoanalyse 'vooruitgang' boekt, wat men best kan beoordelen door na te gaan of de factoren die de vooruitgang 'verklaren' aan te wijzen zijn.

Uitgerekend 'Die Traumdeutung' lijkt ons te beantwoorden aan de definiërende benadering van een paradigma. Het lijkt ons immers dat alle analytici, van Lacan tot Hartmann, het eens zullen zijn dat dit werk het grote model is, het geheel van overtuigingen, waarden en technieken (Kwant e.a., 1977, p. 23), waarbinnen ze werken en denken.

Dat 'Die Traumdeutung' niet alleen een 'spectaculair' karakter heeft, maar ook 'plastisch' is hoeft wel geen betoog. Men zal zich afvragen of 'Die Traumdeutung' überhaupt enig probleem heeft opgelost eerder dan men de vraag zou stellen of het werk nog problemen ter oplossing heeft opengelaten.

Wordt in de psychoanalyse vooruitgang geboekt? Om deze vraag te beantwoorden zullen we proberen na te gaan of de hoger geciteerde factoren van een vooruitgang aan te wijzen zijn. Er zijn ongetwijfeld een groot aantal competitieve scholen binnen de psychoanalyse, gaande van de 'orthodoxe' Freudianen van de quatrième école tot de 'orthodoxe' Freudiaanse Ego-psychologen. Toch lijkt het niet zo zeker dat in deze plethora van scholen nog steeds wordt gedebatteerd over fundamentele paradigmatische noties, zoals het bestaan van een onbewuste weerstand, regressie, onderscheid tussen primaire en secundaire denkprocessen etc. (dit zijn een aantal titels van de paragrafen van het beroemde zevende hoofdstuk van 'Die Traumdeutung') en men zich om die reden niet zou kunnen toeleggen op de subtiele of 'esoterische' puzzels, die het paradigma heeft opgeroepen. Wat het professionele leven van de analytici betreft moet men ongetwijfeld aannemen dat de analytici zeker niet minder 'geïnsuleerd' zijn dan een groep chemici of fysici, als men bedenkt dat hen een ontoegankelijkheid verweten wordt die alleen vergelijkbaar is met die van een vrijmetselarijgenootschap. Het 'lekenpubliek' opent voorwaar telkens opnieuw het debat, doch analytici worden hierdoor al evenmin beroerd als Einstein door de bezwaren van het publiek ten opzichte van zijn theorie van de gekurven ruimte. De op te lossen 'puzzels' worden verder zeker niet gedictéerd door enige maatschappelijke noodzaak, maar ontstaan vanuit de psychoanalyse zelf en dit waarschijnlijk ab origine. De Lacaniaanse croisade voor een herbronning, tenslotte, is alleen begrijpelijk indien initiatie verloopt zoals in elke wetenschappelijke discipline, nl. via niet controversiële 'inleidende werken'.

We willen niet onverwoord laten dat de beoordeling problematischer zou worden als men de vraag naar een wetenschappelijke maturiteit van de psychoanalyse zou stellen terwijl de veldafbakening die men voor ogen houdt de psychopathologische of psychiatrische discipline zou zijn. Behavioristische, systeemtheoretische, biologische benaderingen staan binnen deze discipline in duidelijke concurrentiële oppositie met de psychoanalyse. Terloops willen we opmerken dat wanneer men 'wetenschappelijkheid' bepaalt door een paradigmatische positie binnen dit veld af te wegen, het behaviorisme van Eysenck en Skinner dan als het ware *mutatis mutandis* evenmin met recht wetenschappelijkheid opeist, omdat dit behaviorisme ook niet boven alle contestatie verheven is. De moeilijkheid wordt echter in essentie opgeheven als men aanneemt dat de afbakening van het veld van de psychoanalyse niet samenvalt met dit van de psychiatrie of psychopathologie, wat we hier als een evidentie zullen poneren omdat het ons te ver zou leiden deze bewering te staven.

We durven concluderen – hoewel we ons wel rekenschap geven van het wat gedurfde van ons betoog – dat de psychoanalyse ook vanuit het wetenschapsfilosofisch perspectief van Kuhn niet evident onwetenschappelijk hoeft te heten, waarbij we 'Die Traumdeutung' tot het analytisch paradigma promoveerden.

V. Lakatos

Lakatos poogt tot een synthese te komen van de opvattingen van Popper en Kuhn. Hij meent dat Kuhn ten onrechte beweert dat de geschiedenis van de wetenschap alleen vanuit (sociaal-)psychologisch standpunt kan bestudeerd worden (Lakatos, 1970, p. 2-3, 90-93). Volgens Lakatos (1970, p. 27 e.v.) blijft een rationele interpretatie van de wetenschapsgeschiedenis mogelijk, als men de naïeve versie van een methodisch falsificationisme à la Popper vervangt door een genuanceerde versie.

Het genuanceerde falsificationisme leidt Lakatos ertoe reeksen theorieën – die hij dan researchprogramma's noemt – te beoordelen als wetenschappelijk of onwetenschappelijk. Vereenvoudigd kan men formuleren dat een researchprogramma wetenschappelijk heet als het minstens 'theoretisch progressief' is, dat wil zeggen als elke volgende theorie meer empirische inhoud bevat dan een voorafgaande, met andere woorden als ze een nieuw, onverwacht feit voorspelt, dat af en toe bevestigd wordt. Pseudowetenschappelijk of regressief is een research programma dat achter de feiten aanholt via taalkundige herinterpretaties.

Lakatos (1970, p. 88) beweert in de lijn van de 'Popperiaanse traditie' dat de psychoanalyse als een pseudowetenschappelijk onderzoeksprogramma moet bestempeld worden, omdat het zijn hulp-hypothesen steeds invoert in het kielzog van de feiten, zonder tegelijkertijd andere feiten te voorspellen.

Nagaan of Lakatos' bewering opgaat als men de geschiedenis van het 'analytisch onderzoeksprogramma' in zijn geheel onder de loupe neemt zou te ver leiden. Maar dat Lakatos' bewering althans

voor de initiële fase van het analytisch researchprogramma onjuist is, menen we te mogen deduceren uit onze interpretatie van de hypothese over het bestaan van een latente droominhoud, zoals die bij de bespreking van het kritisch rationalisme werd uiteengezet. Daar werd immers aangetoond dat deze hypothese slechts schijnbaar een hulphypothese ad hoc, een 'taaltruc', een herinterpretatie van tegenvoorbeelden, kortom een 'hulphypothese die de feiten achterna holt' bleek te zijn, doch in feite een zuiver theoretische deductie uit een basishypothese over het mentaal functioneren is. Bovendien lijkt het ons dat de hypothese over een latente droominhoud wel degelijk andere 'nieuwe feiten' voorspelde, met name dat een latent niveau ook reperabel moet zijn in andere manifestaties van het psychisch functioneren. Onderzoek van de verschillende vormen van *Felhleistungen*, van de neurose en andere psychopathologische entiteiten kan vanuit deze optiek worden 'geprogrammeerd' en niemand zal ontkennen dat de voorspellingen minstens af en toe werden bevestigd.

De vraag of het Freudiaanse onderzoeksprogramma zijn gehele geschiedenis lang progressief is gebleven en nieuwe feiten is blijven voorspellen of integendeel na enige tijd achter de feiten is gaan aanhollen, moeten we wel onbeantwoord laten. Maar we kunnen niet nalaten erop te wijzen dat een verwoed tegenstander van de psychoanalyse zoals Eysenck eerder voor de eerste mogelijkheid schijnt te kiezen: '... aan zijn (Freud's) scherp inzicht hebben we een enorme voorraad theorieën te danken waar de research nog vele jaren druk zal mee zijn'. (Eysenck, 1972, p. 215). Ook al zou men echter besluiten dat de analyse verworden is tot een regressief onderzoeksprogramma, dan nog zou men er zich niet van hoeven te distantiëren. Immers volgens Lakatos (1970, p. 70 e.v.) is het ook legitiem een regressief programma te blijven verdedigen, want dit kan altijd 'herleven'. Dit raakt wel de zwakke plek in Lakatos' visie (Feyerabend, 1975, p. 184-214).

Het voorgaande besluitend, kan weerom aangenomen worden dat – hoewel Lakatos zelf zich eerder laatdunkend over de psychoanalyse uitlaat – het ook vanuit dit perspectief niet eenvoudig is om de psychoanalyse als onwetenschappelijk af te doen.

VI. *Feyerabend*

Feyerabend (1975) dynamiteert in een provocatieve doch briljante argumentatie alle rationalistische afbakeningscriteria tussen wetenschap en niet-wetenschap. Hij betoogt dat de wetenschap helemaal niet superieur is en moet ontmaskerd worden als de nieuwste der ideologieën of religies, die wegens zijn vermomming met de grootste waakzaamheid dient geobserveerd te worden.

De wetenschap produceert alleen iets interessants, boekt alleen vooruitgang daar waar ze een essentieel anarchistische onderneming wordt, die alle methodologische voorschriften van rationalistische wetenschapsfilosofieën met de voeten treedt. Hij contesteert de stelling dat 'ervaring' of 'de feiten' of 'de experimentele gegevens' de maat zijn voor het succes van theorieën, dat het overeen-

stemmen van theorie en 'data' ten voordele spreekt van de theorie. Hypothesen die integendeel inconsistent zijn met goed vaststaande theorieën en die consistent zijn met goed vaststaande feiten en waarnemingen verdienen, volgens Feyerabend, alle lof en aanmoediging.

Vanuit dit perspectief, waarin wordt afgerekend met de superioriteit van de wetenschap, wordt de vraag naar de wetenschappelijkheid van de psychoanalyse triviaal. De relevante vraag wordt of de psychoanalyse anarchistisch, dadaïstisch is, of ze gedurfde ideeën produceert, alternatieve theorieën propageert en gevestigde kosmologieën doet verdwijnen.

Meditierend over de initiële fase van de psychoanalytische geschiedenis – als we hier in 't bijzonder nog eens 'Die Traumdeutung' voor ogen halen – kan die vraag moeilijk anders dan affirmatief beantwoord worden. Heeft een andere theorie in dezelfde mate waargemaakt wat Feyerabend (1975, p. 36) ten zeerste aanbeveelt, nl. dat: 'we need a dreamworld in order to discover the features of the real world?' Werden de 'natuurlijke interpretaties' die Feyerabend zo'n afschuw inboezemen, ooit aan een meer stringente kritiek onderworpen dan door Freud's ondermijning van de Kantiaanse a priori categorieën, die volgens Freud slechts een oppervlakkig deel van het psychisch leven structureren?

Misschien kan men verdedigen dat anarchisme en dadaïsme de hele historiek van de psychoanalyse kenmerken zoals dit o.m. door Foucault (1966, p. 385) lijkt te worden verdedigd: 'La psychoanalyse forme un perpétuel principe d'inquiétude, de mise en question, de critique et de contestation de ce qui a pu sembler par ailleurs acquis'. Maar toch blijft het o.i. een open vraag of het dadaïstische van de psychoanalyse uit de beginperiode niet werd geabsorbeerd in een conservatief, doctrinair establishment, waarin Feyerabend's motto 'Anything goes!' niet meer het Leitmotiv is.

Samenvattend: de vraag naar de wetenschappelijkheid van de psychoanalyse wordt vanuit dit perspectief geluxeed, doch overigens kan de psychoanalyse – zeker in de beginperiode – omwille van anarchistische mérites ook vanuit deze visie geapprecieerd worden.

Conclusie

De vraag of de psychoanalyse wetenschappelijk is probeerden we te beantwoorden vanuit enkele belangrijke wetenschapsfilosofische standpunten. We durven concluderen dat het antwoord op deze vraag geen eenvoudig neen kan zijn. We suggereerden zelfs herhaaldelijk dat het antwoord bevestigend geformuleerd kan worden.

Onze argumentatie werd zeker niet van alle retoriek gezuiverd, maar uit het voorgaande (o.m. uit de filosofie van Kuhn en Feyerabend) blijkt overigens dat ook de episteme zelf doordrenkt is van retoriek, wat meer expliciet wordt doorgedacht door o.m. Moyaert (Berns, Ysseling & Moyaert, 1979, p. 40), Ysseling (1975, p. 145-146), Clavreul (1978, p. 259-275) en Kwant (Kwant & Ysseling

1977, o.m. p. 139).

Als men zou opwerpen dat er ook redenen zijn om de psychoanalyse vanuit verschillende van de hier ingenomen perspectieven eerder geen wetenschappelijk statuut toe te kennen, dan nog blijft de essentie van onze stellingname geldig: nl. het standpunt, als zou de psychoanalyse zonder meer onwetenschappelijk zijn, is een aanvechtbaar standpunt en vaak een onkritische simplificatie, getuigend van wetenschapsfilosofisch dilettaantisme.

De pragmatische implicatie van deze theoretische stellingname is dat men geen fanatiek aanhanger hoeft te worden van biologische theorieën, leertheoretische of systeemtheoretische scholen, omdat alleen die wetenschappelijk zouden zijn en om die reden de enige waarin het verantwoord is te geloven. Men mag zich integendeel ook in de psychoanalyse bekwamen en verdiepen zonder noodzakelijk te verzeilen in de marginaliteit van diegenen die zich in de duisternis bevinden, waar het diviene licht van de Wetenschap niet schijnt, of – in het beste geval – bij een oplossing à la Dilthey, zonder dat men zich hoeft te verzoenen met het statuut van hermeneutische discipline, waar steeds de connotatie 'tweederangs' blijft doorklinken.

Dit grasduinen in de wetenschapsfilosofie heeft ook een bevrijdend effect. Analytici hoeven niet direct krampachtig 'empirisch' bewijsmateriaal voor te leggen om een nomologisch karakter te vrijwaren of te verkrijgen. Na deze lectuur is immers ruimte gecreëerd waarin b.v. een nadenken over het belang van verhaalttheorieën – meer bepaald een taaladaadtheorie en een retorica(!) – in de analytische theorie en praktijk (Mooij, 1980) als minstens even betekenisvol zal worden gewaardeerd.

Anderzijds werd met dit artikel als een zijdelings of onderhoudseffect beoogd dat men zich zou hoeden voor een naïeve idolatrie van de Wetenschap en men ook over 't algemeen met enige scepsis zou evalueren wat zich als wetenschap presenteert. Zo dikwijls denkt men dat de wetenschap zich daar ophoudt waar gemeten en gecijferd wordt, doch het blijkt dat waar gemeten en gecijferd wordt men vaak ophoudt met denken. Reeds bij het overlopen van de inhoudstafels van 'vaktijdschriften' kan men zich niet van de indruk ontdoen dat een meer doordachte en kritische opvatting over wat wetenschappelijk belangwekkend is wenselijk ware.

Men denke hierbij slechts aan sommige publikaties over experimenten met psychofarmaca of de vele vergelijkende statistische studies, niet alleen uit de gedragstherapeutische maar ook uit de psychoanalytische literatuur.

Besluiten we met Lacan's ironische bedenking:

'Il ne suffit pas de mesurer, il faut aussi essayer de comprendre' (Lacan, 1978, p. 109).

Literatuur

Berns, E., Ysseling, S. & Moyaert, P. (1979), *Denken in Parijs*, Brussel, Samsom.

- Clavreul, J. (1978), *L'Ordre médicale*, Paris, le Seuil.
- Eysenck, H. J. (1972), *Gebruik en misbruik van de psychologie*, Antwerpen, Het Spectrum.
- Eysenck, H. J. (1975), *The Scientific Study of Personality*, London, Routledge & Kegan Paul, p. 28-31.
- Feyerabend, P. (1975), *Against method*, London, New Left Books.
- Fisher, S., Greenberg, R. P. (1977), *The scientific credibility of Freud's theories and therapy*, New York, Basic Books.
- Foucault, M. (1966), *Les mots et les choses*, Paris, Gallimard.
- Freud, S. (1972), *Die Traumdeutung*, Studienausgabe, Frankfurt a.M., Fischer Verlag.
- Kline, P. (1972), *Fact and fantasy in Freudian theory*, London, Methuen.
- Koningsveld, H. (1976), *Het verschijnsel wetenschap*, Amsterdam, Boom.
- Kuhn, T. S. (1970), *The structure of scientific revolutions*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Kwant, R. C. & Ysseling, S. (1977), *Filosoferen*, Brussel, Samsom.
- Lacan, J. (1978), *Le Séminaire*, livre II, Paris, le Seuil.
- Lakatos, I. (1970), *Falsification and the methodology of Scientific Research Programs*, in het Nederlands vertaald als 'Wetenschapsfilosofie en wetenschapsgeschiedenis', Amsterdam, Boom.
- Magee, B. (1974), *Popper*, Antwerpen, Het Spectrum.
- Malan, D. H. (1976), *Toward the validation of dynamic psychotherapy*, New York, Plenum Press.
- Malan, D. H. (1979), *Individual psychotherapy and the science of psychodynamics*, London, Butterworths.
- Medawar, P. B. (1969), *Induction and intuition in scientific thought*, London, Methuen.
- Mooij, A. (1980), Het verhaal: uitgangspunt voor psychoanalytische theorievorming, *Tijdschrift voor Psychotherapie* 6, 154-158.
- Nuchelmans, G. (1971), *Overzicht van de analytische wijsbegeerte*, Antwerpen, Het Spectrum.
- Popper, K. R. (1972a), *The logic of scientific discovery*, London, Hutchinson.
- Popper, K. R. (1972b), *Conjectures and refutations*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Popper, K. R. & Eccles, J. C. (1977), *The self and its brain*, Berlin, Springer International.
- Pribram, K. H., Gill, M. M. (1976), *Freud's project reassessed*, London, Hutchinson.
- Shapiro, D. A. (1980), Science and psychotherapy: The state of the art. *British Journal of Medical Psychology*, 53, 1-10.
- Sifneos, P. E. (1972), *Short-term psychotherapy and emotional crises*, Cambridge, Harvard University Press.
- Ysseling, S. (1975), *Retoriek en Filosofie*, Bilthoven, Ambo.